

İMÂMIYYE ŞİA'SINDA İLMU'L-İMÂM İNANCI

Halil İbrahim BULUT*
Özkan GÜL**

DOCTRINE OF IMAM'S KNOWLEDGE IN THE IMAMIYYAH (TWELVE-IMAM SHI'ISM)

According to the Twelve-Imam Shi'ism (Imamiyyah), the Imamate is one of the fundamentals of Islam and that man's faith can never be completed without belief in it. According to them, the Imams have authority, and Allah has ordered people to obey them. They are witnesses for mankind, doors opening the way of Allah, guides to Him, guardians of His knowledge, interpreters of His revelation, pillars of His Unity and custodians of His Wisdom. The reason for this is the same as that which we gave to the prophet's superiority. He derives his education, the Divine commandments and all his knowledge from the Prophet or from the previous Imam. When a new question arises, he knows the answer from Divine Inspiration through the pure mind that Allah has given him. If he gives attention to some matters in order to know them, he will obtain a perfect understanding with no error, for the Imams do not derive their knowledge from methodological reasoning, or from the teachings of men of knowledge, although it is possible for their knowledge to be increased and strengthened. Therefore in this article we tried to investigate the doctrine of knowledge attributed to the Imam on the basis of the Shi'ite view of religious scholars.

GİRİŞ

Din anlayışındaki farklılaşmaların zamanla kurumlaşması sonucu ortaya çıkan dinî nitelikli oluşumlar diye isimlendirebileceğimiz mezheplerin, bir varolma ve varlıklarını sürdürme amacı vardır. Nitekim Şia, ortaya çıktığı ilk dönemden itibaren, her ne kadar kendi içinde farklılaşma ve dönüşümler yaşamışsa da, imâmet meselesini daima kendi anlayışında vazgeçilmez bir unsur olarak kabul etmişlerdir. Zeydiyye, İsmâiliyye ve İmâmiyye şeklinde üç ana grupta ele alabileceğimiz Şianın diğer İslâmî fırkalardan en temel farklılığı hilafet ya da imâmet meselesinde görünmektedir. Sünnî anlayışta imâmet ve hilafet kavramları her ne kadar aynı anlamda kullanılıyorsa da, Şia bu iki kavramı birbirinden ayırmış; imâmı nass ve tayinle belirlenmiş lider; halifeyi ise nass ve tayinin dışında bir yolla müslümanların başına geçen lider anlamında kullanmıştır.¹ Şiî anlayışta halifelerin imâmların hakkını gasp eden kimseler olarak kabul edilmesi sebebiyle halife kavramının tercih edilmemesi, Sünnî-Şiî literatürde

* Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. hbulut@sakarya.edu.tr

** Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi.

¹ Hasan Onat, "Şiî İmâmet Nazariyesi", *Ankara Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.32 (Ankara 1992), s.89.

imâmet kavramının “devlet başkanlığı” anlamında ortak kullanımını doğurmuştur.² İmâmiyye ekolü, insanların önüne geçen kişi anlamına gelen imâm kelimesine³ çok daha geniş bir anlam yükleyerek topluma dinî, siyasî ve ictimai alanlarda önderlik yapan ve aynı zamanda nâss ile tayin edilmiş olan lider anlamında kullanmıştır.⁴

İmâmet meselesi, İslâm tarihi boyunca müslümanların başını ağrıtan en önemli problemlerden biri olmuştur. Nitekim imâmet tartışmaları, Hz. Peygamberin vefatının hemen akabinde ortaya çıkan, Hz. Ebû Bekir’in seçimiyle halledilmiş gibi gözükken, ancak Hz. Ali-Muaviye mücadelesinde tekrar nükseden ve özellikle Hz. Hüseyin’in şehit edilmesinin ardından onun taraftarlarınınca hep gündemde tutulan ve günümüze kadar uzanan canlı bir süreç takip etmiştir. Sünnîler, hilafetteki tarihi sırayı öngörerek dört halife döneminde ortaya çıkan uygulamaları, siyasi anlayışın bir gereği olarak mütalaa etmiş ve imamet konusunu ısrarla inanç alanının dışında tutmaya özen göstermiştir. Şîîler ise, Hz. Ali’nin Hz. Peygamber’den hemen sonra nas ve tayinle halife olduğunu ve imametın kıyamete kadar onun Fatıma’dan olan soyundan çıkmayacağını iddia etmiş⁵ ve böylece imameti bir inanç esası olarak kabul etmişlerdir.⁶ Şia, imâmetin insanların tercihine bırakılmayacak kadar önemli bir iş olduğunu ileri sürmüş ve imâmların bizzat ilâhî iradenin tecellisiyle tayin edildiğini savunmuştur. Bu anlayışa göre onlar, hem âyetler hem de hadislerin açık beyanı ile Hz. Peygamberden sonra Hz. Ali’nin imâm olduğunu iddia etmişlerdir. Tıpkı Hz. Peygamber kendisinden sonra Ali’nin imâm olacağını açıkladığı gibi, Hz. Ali de kendisinden sonra Hz. Hasan’ın, o da Hz. Hüseyin’in imâmetini açıklamıştır. İmâmiyye Şiası, imâmların sayısını on ikiyle sınırlandırmış; on ikinci imâm olan Muhammed el-Mehdî b. Hasan’ın (d.255/869) gaybete girdiğini, Allah’ın dilediği bir vakitte zuhur edeceğini ve dünyayı adaletle dolduracağını kabul etmektedir.⁷

İmâmiyye Şiasına göre imâmet, Usûlü’l-dîn’den yani inanç esaslarından biridir. Onlara göre Tevhîd, Nübüvvet, İmâmet, Adâlet ve Mead’den oluşan bu beş esasa inanmak imânın gereğidir ve imân ancak bunlarla kemal bulabilir.⁸ İmâmiyye, nübüvvetin nasıl Allah’tan bir lütuf olduğuna inanıyorsa, her asırda Peygamberin vazifeleriyle vazifelenmiş, insanların hidâyet ve irşatlarını üstlenmiş bir imâmın mevcudiyetine de inanmaktadır. Bu inanç, bir kimsenin Şîî olup olmadığını gösteren

² Ahmet İshak Demir, “İmâmiyye Şiasında Dini Otorite”, *Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, III (2003), sayı 3, ss.109-125, s.109-110; Osman Aydınlı, *Mu’tezilî İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, Ankara 2003, s.33.

³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut 2000, I, 157-158; Firûzabâdî, Ebû’t-Tâhir, *Kâmûsu’l-muhît: el-Okyânusü’l-basît fi tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît*, (trc. Âsım Efendi), İstanbul 1304-1305, IV, 179.

⁴ Şeyh Müftî, Ebû Abdullah İbnü’l-Muallim Muhammed b. Muhammed., *Evâilü’l-Makâlâtî fi’l-Mezâhib’l-Muhtârât*, (nşr. İbrahim el-Ensârî), Beyrut 1414/1993, s.65.

⁵ bk. Küleynî, *Usûl-i Kâfî, Kitâbü’l-Hüccce*, (nşr. Cevad Mustafavî), İntişârât-ı İlmîyye-i İslâmî, trs., I, 283-290; II, 46, 326.

⁶ Hasan Onat, *Enevilîr Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiilîği*, Ankara 1993, s.15. Ayrıca bk. Aydınlı, *a.g.e.*, s.31.

⁷ Nevbahtî, *Fıraku’s-Şî’a*, (nşr. Hellmut Ritter), İstanbul 1931, s.108-109; Kummî, Sa’d b. Abdullah, *el-Makâlât ve’l-fırak*, (nşr. Cevad Meşkûr), Tahran 1963, s.197-198; Eş’arî, Ebu’l-Hasan, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, (nşr. H. Ritter), Weisbaden 1963, s.30; Şehristânî, Ebu’l-Feth, *el-Mîl ve’n-nihal*, (nşr. A.Fehmî Muhammed), Beyrut 1992, I, 174. Ayrıca bk. Halil İbrahim Bulut, “İlk Dönem İmâmî Kaynaklarda Gaybet Anlayışı”, *Cumhuriyet Ün. İlahiyat Fak. Der.*, VIII/2, 2004, s.50-51.

⁸ Avni İlhan, “Şia’da Usulü’l-dîn”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul 1993, ss.409-433.

en önemli ölçüdüdür.⁹ İmâmiyye'ye göre bir kimsenin Şîf olabilmesi için "İmâmet" in İslâm'ın bir rüknü olduğunu ve imânın da onsuz tam olmayacağını kabul etmesi gerekir. Çünkü Şîf-İmâmî anlayışa göre imâm, Allah'ın bu dünyadaki hüccetidir.¹⁰ Onlar, sadece Hz. Peygamberin soyundan (ehl-i beyt) ve Ali- Fâtıma evladından gelmişlerdir.¹¹ Onlar, Allah'ın insanlara itaati emrettiği tek otorite sahipleridir; insanlara Allah'a giden yolun kapılarını gösterirler ve o yolun rehberliğini yaparlar, ilahî bilginin korunması için Allah'ın âyetlerini tefsir ederler ve onun birliğini desteklerler. İmâmlar bilgilerini -epistemolojik açıdan- Hz. Peygamber veya kendinden bir önceki imâmdan alırlar. Onlar bu bilginin gereği olarak dünyevî veya dinî yeni bir sorun ortaya çıktığı zaman, Allah'ın kendilerine verdiği kudsî güç (ilham) ile, onu yetkince çözerler. Onlar bir şeyin hakikatini anlamak istedikleri zaman hata ve şüpheye düşmeden, akli delillere, ilimde derin vukûfu olan insanların telkinine de ihtiyaç duymadan o şeyin hakikatini bilirler.¹²

Bu makalenin amacı, Şîiliğin ilk dönemlerinden beri süregelen İmâmın Bilgisi - İlmü'l-İmâm İnancı konusunu, İmâmiyye geleneği içinde ele alıp incelemek; bu inanca ait görüşlerin hangi sebeple ve ne şekilde ortaya çıktığını, konunun sınırlarının ne olduğunu ortaya koymaktır. Bu bağlamda ilk olarak ilmu'l-imâm tartışmalarının nasıl zuhur ettiği ele alınacak, bilahare imâmlara ait bu ilim sıfatının sınırları hakkındaki tartışmalara yer verilecektir. Daha ziyade ilk dönem Şîi kaynaklardan hareketle İmâmî ulemânın konu hakkındaki görüşleri belli bir sistem dahilinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. İMÂMİN VASIFLARI VE OTORİTESİNİN KAYNAKLARI

Müslümanlar, ümmetin dinî ve dünyevî işlerini yürütecek bir imâmın gerekliliği hususunda hemen hemen ortak bir kanaate sahiptirler. Ancak bunun akli veya dinî bir gereklilik olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Şiiiler, imametin insanların tercihine bırakılmayacak kadar önemli olduğunu ve bizzat ilâhî iradenin doğrultusunda imamların Peygamber tarafından nass ile tayin edildiğini kabul etmişlerdir. Bu bakımdan onlar, imâmeti nübüvvetin bir nevi devamı gibi görmektedirler. Çünkü Peygamberler, Allah'ın vahyettiğini ümmetlerine tebliğ etmek ve bu doğrultuda ümmetlerini idare etmekle sorumludurlar. Peygamberin vefatından sonra ise bu vazifeyi onların tayin ettiği imamlar yerine getirirler.¹³

Şîa'ya göre imâmet doktrininin iki temel dayanağı vardır. Bunların ilki, Allah'ın adâlet ve lütuf sıfatlarıdır. Onlara göre, kullarını doğru yola iletmek, düzene kavuşmalarını, hayırlara ulaşmalarını sağlamak, şer'î hükümleri bildirmek, zararlarına olacak şeyleri haber vermek üzere Allah'ın peygamberler göndermesi lütfünün ve rahmetinin bir gereğidir.¹⁴ Aynı şekilde Hz. Peygamberden sonra onun görevini icra edecek

⁹ Kâşifu'l-Ğitâ, Muhammed Hüseyin, *Aslu's-Şîa' ve Usûlühâ*, Kahire-1958, s.221; Ethem Ruhi Fiğlalı, *İmâmiyye Şîası*, İstanbul 1984, s.209.

¹⁰ Küleynî, *Usûl-i Kâfi, Kitâbü'l-Hüccce*, I, 273, 274, 280, 352.

¹¹ Küleynî, *a.g.e.*, I, 283-290.

¹² Bk. Küleynî, *a.g.e.*, I, 283-290, 307-311, 324, 326; II, 309; Şeyh Sadûk, İbn babeveyh el-Kummî, *Kemâlu'd-dîn ve temamu'n-ni'me*, (nşr. Ali Ekber Gaffârî), Kum 1984, s.91; Bulut, *a.g.m.*, s.57.

¹³ Kâşifu'l-Ğitâ, *Aslu's-Şîa*, s. 221; Abdûlbakiy Gölpinarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîilik*, İstanbul 1997, s.307-308; Tabatabaî, Sayyid Muhammed Husayn; *Şîr'a*, (Trans. Sayyid Husayn Nasr), Qum-[ts], s. 174.

¹⁴ Fiğlalı, *İmâmiyye Şîası*, s.217-218.

imâmların tayin edilmesi de bu lütuf ve rahmetin tabî bir sonucudur. Diğeri ise aslah¹⁵ prensibidir. İnsanların faydasına olan şeylerin Allah tarafından yaratılması anlamında olan bu prensibe göre, imâmın varlığı yokluğuna göre daha faydalıdır ve insanların menfaatinedir. Nasıl ki, Allah'ın peygamberler göndermesi Şîi anlayışa göre vacip ise aynı şekilde imâmlar tayin etmesi de ona vaciptir.¹⁶ Çünkü imâmet de insanları Allah'a itaate yaklaştırmak ve isyandan uzaklaştırmak açısından peygamberlik gibidir. Onlara göre nübüvvetin gerekliliğine delil olan her şey aynıyla imâmetin de gerekliliğine delildir. Çünkü imâmet nübüvvetin devamı gibidir. Bu bakımdan imâm, ancak ilâhî nass ya da bir önceki imâmın tayini ile belirlenir ki, bu ikincisi de nass kıymetindedir.¹⁷ Bu itibarla Allah'ın Hz. Peygambere vekalet edecek bir imâm atamış olması aslah prensibinin bir gereğidir.¹⁸

İmâmiyye, imâmların Şîi toplum karşısındaki otoriter konumunu iki sebebe dayandırmaktadır. İlki, imâmların Hz. Peygamber tarafından ilâhî nass ile tayin edilmiş yegane meşru vâris olmaları, diğeri ise onları insanların tartışmasız lideri yapacak şahsî niteliklerle donatılmış olmalarıdır.¹⁹ İlk dönemlerden itibaren Şîi âlimler, Peygamberin vârisi ve vasîsi olan masum imâma itaatin dînî bir vecibe olduğuna dair pek çok âyet, hadis ve haberleri (ahbâr) bu konuda delil getirmiş ve imâmete dair müstakil eserler telif etmişlerdir.²⁰ Burada örnek olması bakımından Şia'nın ilk hadis kaynağı olan Küleynî'nin (ö.329/941) el-Kâfi'sinin "Kitâbü'l-Hüccce" bölümündeki konuyla alakalı bazı rivayetleri aktarmayı uygun gördük.²¹ Küleynî, ortaya koyduğu rivayetlerle imâmların özelliklerini dolayısıyla dînî ve dünyevî otoritelerini izah etmeye çalışmıştır. Müellif, öncelikle imâmların neseplerinin sahih olduğunu ve yaradılış bakımından onların peygamberlere benzediklerini ifade eden rivayetlere yer vermiştir: Buna göre imâmlar, mükemmel bir fizyonomiye sahiptir ve peygamberler gibi nurdan yaratılmışlardır,²² onların nesepleri sahihtir,²³ kanları peygamberin kanıdır,²⁴ doğumdan önce ve sonra onlardan bazı alâmetler zuhur etmiştir.²⁵ Ayrıca peygamberlere verilen âyetlerin (mûcizelerin) benzerleri imâmlara da verilmiştir.²⁶ Böylece onlar, imâmetlerini mûcizelerle izhar ve ispat edebilirler. Nebî ile imâmlar arasındaki fark, peygamberin meleği bizzat görmesi ve sesini işitmesi, imâmın ise

¹⁵ Aslah prensibi hakkında geniş bilgi için bk. İlhan, Avni, "Aslah", *DİA*; III, 495-496.

¹⁶ Ebû Câfer et-Tûsî, *Şeyhu't-Tâife, Kitâbu Temhîdî'l-Usûl*, Tahran 1362, s.348-349.

¹⁷ Halife Keskin, *Şia İnanç Esasları*, İstanbul 2000, s.134.

¹⁸ Abdullah b. Abdullah es-Sedâbâdî, *el-Mukni' fi'l-imâme*, (nşr. Şakir Şeb'), Kum 1414, s.47; el-Hillî, İbnü'l-Mutahhar, *el-İlfeyn fi imâmeti emîri'l-mu'minîn Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut 1982, s.15; Hasan Onat, a.g.m., s.93.

¹⁹ Kohlberg, Etan, "Gaybet Öncesi Şia'da İmâm ve Toplum", (trc. Mazlum Uyar), *Dini Araştırmalar*, III/7 (2000), s. 277; Demir, a.g.m., s.114.

²⁰ Örneğin Şeyh Müfid, *el-İfsah fi imâmeti Emîri'l-Mu'minîn*, (Beyrut 1414/1993, *Silsiletü müellefâtı's-Şeyh el-Müfid* içinde) adlı eserinde Hz. Ali'nin imametini izah ve ispat etmek üzere konuyla alakalı naklî delilleri toplamış ve bir eser telif etmiştir.

²¹ Müellif burada 537 rivayeti naklederek Şîi-İmâmiyye'nin imâmet anlayışını ortaya koymuştur. Küleynî, *Usûl-i Kâfi, Kitâbü'l-Hüccce*, I, 237-II, 505.

²² Küleynî, a.g.e., I, 275, II, 232-233.

²³ Küleynî, a.g.e., II, 225-228, 230.

²⁴ Küleynî, a.g.e., I, 298-299.

²⁵ Küleynî, a.g.e., II, 231-232.

²⁶ Küleynî, a.g.e., I, 335, 404.

meleğin sadece sesini işitebilmesidir.²⁷ Hz. Peygambere ve Kur'an'a en yakın kimseler onlardır,²⁸ Peygamberden sonra gelen uyarıcı (nezîr)²⁹ ve Allah ile insanlar arasında vasıtaadılar.³⁰ İmâmların doğruluğu inananlara Allah tarafından ilham edilmektedir.³¹ Diğer taraftan, dünyanın selameti ve devamı imâmların varlığına bağlanmıştır. Bu bağlamda, yeryüzünün imâmdan mahrum olamayacağı belirtilmiş,³² yeryüzünde iki kişi dahi kalsa birinin imâm olacağına vurgu yapılmıştır.

İmâmların otoritesini, kendilerine mutlaka itaat edilmesi gerektiğini anlamamız açısından Küleynî'nin bu konudaki rivayetleri de önemlidir. Bu bağlamda o, "imâm Allah'ın yeryüzündeki kaimidir",³³ "yeryüzünün direğidir",³⁴ "onları sevmek kurtuluş vesilesidir",³⁵ "imâmlar, Allah'a götüren rehberlerdir",³⁶ "küçük yaşta dahi olsalar imâmet görevini üstlenebilirler"³⁷ şeklinde imâmlara nispet edilen haberleri de zikretmiştir. Küleynî, toplum hayatında önemlerinin ve fonksiyonlarının anlaşılması bakımından imâmları bedendeki kalbe benzetmiş³⁸ ve bununla kalp olmaksızın insan hayatı devam edemeyeceğine göre imâm olmadan da hayat olmaz, demek istemiştir. Diğer taraftan, imâmların bizzat Allah tarafından tayin edildiği³⁹, isimlerinin Peygambere vahiy edildiği⁴⁰ ve bizzat Cebrail tarafından bildirildiği⁴¹ şeklindeki rivayetler imâmetin nas ile tayin edildiği tarzındaki İmâmî akîdeyi ifade etmektedir.

Küleynî, bütün bu üstün özelliklere sahip olan imâmlara itaat etmenin de dini bir vazife olduğuna dair pek çok rivayet nakletmiştir. Bu bağlamda o, "onların masumiyetini kabul etmeyenlerden Hz. Peygamber şikayetçi olacaktır",⁴² "Onları kabul etmeyen kimse karanlıklar içindedir",⁴³ "imâmları tasdik etmedikçe hiç kimse cennete giremez",⁴⁴ "bir kimse imâmı tasdik etmeden ölürse cahiliyye ölümüyle ölmüştür",⁴⁵ "Fâtıma'nın neslinden gelen imâmları kabul etmeyen bir kimse işlediği günahlardan dolayı iki kere cezalandırılacaktır",⁴⁶ "İmâmlara muhalefet eden kimseler Peygamberin şefaatinde mahrum kalacaktır"⁴⁷ şeklinde İmâmî düşünceyi kabul etmeyenlerin cezalandırılacağını belirten hadisleri zikretmiştir.

²⁷ Küleynî, *a.g.e.*, I, 248, II, 9-10, 14-15.

²⁸ Küleynî, *a.g.e.*, I, 324-325.

²⁹ Küleynî, *a.g.e.*, I, 364-365.

³⁰ Küleynî, *a.g.e.*, II, 2.

³¹ Küleynî, *a.g.e.*, I, 255.

³² Küleynî, *a.g.e.*, I, 351.

³³ Küleynî, *a.g.e.*, I, 274.

³⁴ Küleynî, *a.g.e.*, I, 280.

³⁵ Küleynî, *a.g.e.*, I, 298-299.

³⁶ Küleynî, *a.g.e.*, I, 273, 352.

³⁷ Küleynî, *a.g.e.*, II, 104-106.

³⁸ Küleynî, *a.g.e.*, I, 238.

³⁹ Küleynî, *a.g.e.*, II, 25.

⁴⁰ Küleynî, *a.g.e.*, I, 298-299.

⁴¹ Küleynî, *a.g.e.*, I, 274.

⁴² Küleynî, *a.g.e.*, I, 299.

⁴³ Küleynî, *a.g.e.*, I, 262.

⁴⁴ Küleynî, *a.g.e.*, I, 260-261.

⁴⁵ Küleynî, *a.g.e.*, II, 198.

⁴⁶ Küleynî, *a.g.e.*, II, 210.

⁴⁷ Küleynî, *a.g.e.*, I, 298.

Netice olarak İmâmî âlimler, imâmet konusunda telif ettikleri eserlerinde imâmlara itaati gerekli kılan temel özellikler arasında; imâmların nass ile tayin,⁴⁸ ismet⁴⁹ ve ilim sıfatlarına sahip olmalarının yanında, onların -Hz. Peygamber hariç-insan, peygamber ve meleklerden üstün ve faziletli olmaları, ayrıca imâmetlerini ispat etmek üzere kendilerinden mûcizelerin zuhur ettiği⁵⁰ gibi bir takım özellikler zikretmişlerdir.⁵¹ Şimdi imâmlara itaat etmeyi gerekli kılan bu özelliklerden sadece ilim vasfı üzerinde durulacaktır.

2. İLMÜ'L-İMÂM MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE İMAMLARDA İLİM SIFATI

Hız. Ali'nin hilafetiyle birlikte İslam dünyasında zuhur eden otorite tartışmaları ve bunun neticesinde vuku bulan iç savaşlar, iş başındaki halifenin meşrû olup olmadığı problemini gündeme getirmiştir. Başlangıçta imametle alakalı tartışmalar tamamen siyasi bir içerikte iken, zamanla bu tartışmalar dini argümanlarla desteklenmiş ve itikadî bir boyut kazanmıştır. Emevî saltanatının yerini Abbâsîlerin almasıyla birlikte, imâmet tartışmaları daha da alevlenmiş ve bu dönemde Şîf muhâlefetin teorik temellerini ortaya koyan eserler telif edilmiştir.⁵² Bu eserler, Ali-Fatıma evladından gelenlerin meşrû devlet başkanı olduklarını gösteren argümanlarla doludur. Ayet ve hadislerin yanı sıra bizzat imamlara atfedilen haberler de önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, pek çok vesile ile Hz. Ali'nin kendisinden sonra -bilâ fasıla- imam olacağını, kendisinin vasfı ve velisi olduğunu açıklamış; Ali'ye dost olmanın kurtuluş, ona düşman olmanın ise Peygambere ve Allah'a düşman olmak anlamına geldiğini ifade etmiştir. Hz. Ali ve onu takip eden masum imamların Ehl-i beyte mensubiyet, ilim, cesaret, mûcize ve benzeri bir takım üstün özelliklere sahip oldukları belirtilmiştir. Zira onlar, sahip oldukları özellikler sebebiyle imamet görevini hak etmişlerdir. Diğer insanlar ise, bu özelliklerinden dolayı imamlara itaat etmek durumundadır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Şîfler, imâmın teşri' ve yasama açısından tam bir otoritesi bulunduğunu ve söylediği her şeyin şerîattan sayıldığını iddia ettikleri için imâmetin dinin temel esasları arasında sayılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.⁵³ Onlara göre imâmların, İslâm toplumunu yönetmek, dinî ilimleri ve fıkıhı izah etmek, eşyanın bâtinî anlamını kavrayabilmek için insanlara rehberlik etmeleri gibi üç temel fonksiyonu vardır.⁵⁴ Çünkü imâm sadece İslâm toplumunu yöneten bir lider değil,

⁴⁸ El-Hillî, *el-Elfeyn*, s.15; a.mlf., *el-Bâbü'l-hâdî 'aşer*, (nşr. Mehdî Muhakkik), Meşhed 1991, s. 39-40.

⁴⁹ Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Babeveyh el-Kummî, *el-İ'tikâdât*, (nşr. İsam Abdusseyyid), Beyrut 1414/1993, s. 96; Şeyh Müfid, *Tashîhu'l-İ'tikâd*, (Hüseyn Dergahî), Beyrut 1414/1993, s.128.

⁵⁰ Şîf âlimlerden bazıları imâmlardan zuhur eden mûcizeleri tasnif etmişlerdir. Örnek olarak bk. Kudbeddin er-Râvendî, *el-Haraic ve'l-cerâih*, Beyrut 1991/1411, I-III, tür.yer.; Şeyh Sadûk, *Kemâluddin ve temâmü'n-ni'me*, s.62-63; Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, Beyrut 1979, s.160 vd. İmâmlardan mûcizelerin zuhur edebileceğine dair bk. Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, s.50; Hasan Onat, a.g.m., s.107. İmâmiyye'ye göre On İkinci İmâm gaybette iken bile bazı mûcizeler göstermiştir. bk. Muhammed es-Sadr, *Târihu'l-gaybeti's-suğrâ*, Beyrut 1972, s. 597-608.

⁵¹ Fığlalı, Ethem Ruhi, *İmamiyye Şiası*, s.209 vd.; Halife Keskin, *Şîi İnanç Esasları*, s.135-140; Y.Şevki Yavuz, "İmamiyye'nin Usulü'd-dîn'e İlişkin Görüşleri", *Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, İstanbul 1993, s.675-679.

⁵² İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, (nşr. İbrahim Ramazan), Beyrut 1994, s. 217-44.

⁵³ Kâşifu'l-Çitâ, *Aslu's-Şia* s. 29.

⁵⁴ Tabatabaî, Muhammed Hüseyn, "İmâmın Bilgisine Dair", (Çev. Mustafa Akçay), *Dinbilimleri Akademik*

masumiyet ve gizli bilgilere sahip olmak gibi üstün nitelikleri ve şerfatin bâtinî anlamını açıklamak gibi özel görevleri haiz siyasî ve dinî bir liderdir. Peygamber nasıl Allah tarafından seçilmiş ise onun risâlet dışındaki görevlerini devam ettiren imâmlar da Allah tarafından seçilmişlerdir. Böylece peygamberliğin sona ermesinin doğurduğu boşluğu imâmlar doldurmuş olmaktadır.

Hız. Peygamber'in vasî ve halîfesi olmak, halkın zahîrî ve batînî hidayetini üzerinde taşımak çok önemli ve ağır bir vazifedir. Bu vazifeyi yürütebilecek kişinin üstün sıfatlara sahip olması kaçınılmazdır. Nitekim İmâmiyye'nin imâma atfettiği şu sıfatlar bu durumu açıklar mahiyettedir: İmâmiyye Şîasına göre imâmlar, Allah'ın kendilerine itaât edilmesini emrettiği emir sahipleridir. Onlar insanlar üzerindeki şahitler, Allah'a giden yolun kapıları, Allah'a varan doğru yol ve Allah'ın delilleridir. İmâmlar, Allah'ın ilminin hazineleri, tevhidinin rükünleridir. Hata ve sürçmelerden mâsumdurlar. Allah onlardan her türlü pislîği gidermiş ve onları tertemiz kılmıştır. Onlar, Allah'ın her konudaki hükmünü bilir. Onları sevmek imân, onlara buğz etmek ise küfürdür. Onların emirleri Allah'ın emirleri, nehiyleri de Allah'ın nehiyleridir. Onlara itaât Allah'a itaât, onlara muhâlefet de Allah'a muhâlefettir. Dostları Allah'ın dostları, düşmanları ise Allah'ın düşmanlarıdır.⁵⁵ Altıncı İmâm Ca'fer es-Sâdık (ö.148/765) imâmında bulunması gereken sıfatları şöyle sıralamıştır: "Masûm olmalıdır ve nass ile tayin edilmiş olmalıdır. Zamanının ilimde en üstünü, insanların en takvâlısı, Allah'ın kitabına herkesten çok âlim ve ârif olmalıdır. Açıkça vasiyet edilmiş olmalı, aynı zamanda mucize ve delîl sahibi olmalıdır. Gözleri uyusa da kalbi uyumamalı, gölgesi olmamalı ve önünü gördüğü gibi arkasını da görmelidir."⁵⁶ Sekizinci İmâm Ali Rızâ'nın (ö.192/808) da imamın vasıflarıyla alakalı olarak şunları zikrettiği rivayet edilmiştir: "İmâm; ilim, hüküm, takvâ, hilm, cesâret, dirâyet, ibâdet, ihsân, vb. sıfatlarda halkın en üstün olanıdır".⁵⁷

Halkın tefrikadan korunmasında ve ilâhî hükümlerin uygulanmasında mercî olacak makâmın (imâmetin), günah ve hatalardan korunmuş olması (ismet), zamanının en faziletlisi (efdal) ve en âlimi olması gereklidir. İmâmiyye ekolü, imâmın dinî ve dünyevî riyaset göreviyle Allah tarafından atanmış mevkiine halel gelmemesi için, masumiyetiyle uyumlu, diğer insanların sahip olmadığı bilgi ve bilgi kaynağı ile teçhiz edilmiş olmasını gerekli görmüştür. Onun otoritesinin de temel dayanağı olan özellikle dinî alandaki yanılmaz bilgisidir. Önceki imâmlardan sözlü veya yazılı malzemeye dayalı nakiller yanında imâmın Peygamberle aynı kaynaktan bilgi aldığı benimsenmiştir. Böyle olduğundan dolaydır ki imâmın sözü Allah ve elçisinin sözü gibi kutsal kabul edilmiştir.⁵⁸ Şianın imâmlara atfettiği bütün bu özellikler, onların bilgisinin her şeye şamil olmasını gerektirdiği şeklindeki tartışmalara sebebiyet vermiştir. Onlara göre, üstlendikleri idârî, hukukî, askerî ve ictimâî fonksiyonların sağlıklı bir şekilde ifa edilebilmesi için imâmların hatalardan ve günahlardan korunmuş olmalarının yanı sıra ilmî açıdan da üstün olmaları gereklidir. Kur'an'ı tefsir etmeleri, dinî hususlarda insanlara örnek olmaları, hukukî meselelerde adâletle hükmedebilmeleri ve benzeri hususlar onların ilimlerinin sınırsız olmasını gerektiri-

→ →

Araştırmaları Dergisi, cilt 4, sayı 3, s.121.

⁵⁵ bk. Şeyh Sadûk, *el-İ'tikâdât*, s. 94.

⁵⁶ Meclisî, Muhammed Bakır, *Bihar'ul-Envar*, Tahran 1301, XXV, 140.

⁵⁷ Meclisî, a.g.e., XXV, 116.

⁵⁸ Şeyh Sadûk, *el-İ'tikâdât*, s. 94.

yordu. İmâmiyye âlimleri, bu anlayışı teyit etmek üzere hem naklî hem de akfî deliller ortaya koymuşlardır.

İmâmiyye'nin imâmete liyakat şartlarından biri olarak kabul ettiği "İlmu'l-imâm sıfâtı" yani imamın bilgisinin ne tür niteliklere sahip olduğu konusu, Şîf kelâmın en girift meselelerinden biridir.⁵⁹ İlk dönemlerden itibaren bu mesele değerinden hiçbir şey kaybetmeden günümüze kadar gelmiş ve bugün dahi Şîf kelâmcıların kendi aralarında sabırla tartıştıkları bir mesele olmuştur.⁶⁰ Bu mesele hakkında tarihî seyir içinde iki ana görüşün taraftar bulduğu görülmektedir. İlki, imâmların bilgisinin her şeye şamil olduğu şeklindedir. Ahbârî ekolün genel kanaati bu yöndedir. Diğer ise imâmın bilgisinin sınırlı olduğu şeklindedir. Zamanla, özellikle Mu'tezile ekolünün tesiriyle, İmâmî âlimler arasında farklı görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Usûlîlerin ilk temsilcisi kabul edilen Şeyh Müfid (ö.413/1022) ve öğrencilerinin "sınırlı bilgi" anlayışını kabul etmelerini bu perspektiften değerlendirmenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

a. İmâmın Bilgisinin Kuşatıcı Olduğu İnanıcı (İlmu'l-Vesî'i'l-İmâm Akîdesi)

Bu inanişâ göre imâmın her şeyi (insanın içyüzünü, onun sırlarını, dünyadaki tüm lisan ve lehçeleri, her çeşit sanat ve mesleğe ait bilgileri... vs.) bildiğine inanılmaktadır. Bu inanişın bilinen en eski taraftarları arasında Ebû İshak en-Nevbahtî (ö.311/923), el-Küleynî (ö.329/941), İbn Bâbeveyh el-Kummî (Şeyh Sadûk) (ö.381/991) gibi ilk dönem Şîf kelâmcıların yanı sıra Mollâ Sadrâ (ö.1572-1640), Mirza Muhammed Emin el-Astarabâdî, Şeyh Muhammed b. Hasan el-Hur el-Amilî (ö. 1692), Muhammed Bakır Meclisî (ö.1700), Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabaî (1903-1981) gibi şahsiyetler de bulunmaktadır.

Yukarda adı zikredilen bu âlimler, imâmların gizli bilgilere sahip olduğuna ve kutsî bir kuvvetle desteklendiklerine inanmışlardır. Onlara göre ahkâm-ı ilâhîyenin tümünü, bütün ilim ve sanatlara ait bilgileri Hz. Peygamber Allah'tan, Hz. Ali de Hz. Peygamberden ve böylece her imâm bir öncekinden almıştır. Yeryüzünün herhangi bir yerinde bir şey meydana gelecekse imâm o şeyi Allah'ın kendisine verdiği kutsî bir güç olan ilhâm vasıtasıyla bilir.⁶¹ İmâm, sezgi ve keşf yoluyla da bilgi sahibi olur, bu sayede işlerin üstesinden gelir, her şeyi halleder. O, bir şeyin hakikatini anlamak istediği zaman hata ve şüpheye düşmeden ve akfî delillere ve ilimde derin vukûfu olan muallimlerin telkinine ihtiyaç duymadan onu bilir. Ayrıca o, Allah'ın kendisine verdiği

⁵⁹ Nitekim bu konu, Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile âlimlerinin İmâmiyye'yi tenkit ettikleri meselelerin başında gelmektedir. Örnek olarak bk. Ahmed b. Abdülaziz el-Hamdân, *Mâ yecibu en ye'rife'l-Müslim 'an akâidi'r-revâfizi'l-imâmiyye*, Kahire 1994, ss. 109-118.

⁶⁰ İmâmların bilgilerinin sınırları meselesi günümüz Şiasının da en belli başlı tartışma konularından biri olduğu anlaşılmaktadır. İnternet üzerinden yaptığımız taramalarda pek çok Şîf İnternet sitesinin bu konuya yer verdiğini gördük. Bunlardan bazıları için bk.
<http://hawzah.net/Per/Magazine/ho/054/ho054fe.htm> ; ayrıca bkz.:
<http://www.aqaed.com/shialib/books/01/elm/elm-02.html>
<http://hawzah.net/Per/A/Adefa.asp?URL=Start/Astart.htm>
<http://hawzah.net/Per/Magazine/ho/054/ho054fe.htm>
<http://hawzah.net/Per/A/Adefa.asp?URL=Start/Astart.htm>
<http://www.al-shia.com/html/tur/index.htm>
http://www.cafetilik.com/kitaplar/inanc/temel_inanclar/420-465.htm
<http://www.aqaed.com/shialib/books/01/elm/elm-02.html>

⁶¹ Küleynî, *Usûl-i Kâfi, Kitâbü'l-Hücce*, I, 264-270.

ferâset kuvvetiyle hiçbir zaman bir saati diğer bir saatini tutmayan insanın rûh haline ait keyfiyetleri dahi bilebilir.⁶²

İmâmiyye âlimleri, gaybı bilmenin mutlak sûrette ve bizzat Allah'a ait bir sıfât olduğunu kabul etmekle beraber peygamberlerin ilâhî tâlimatla ve imâmların da Peygamber'in tâlimatıyla, gaybî ilimden haberdar olmalarının, Allah'ın ilim sıfâtı ile bağdaşmayacak bir tarafı olmadığı gibi halkın zahîrî ve batînî hidayeti için gerek duyulan bir özellik olduğunu savunmuşlardır. Nitekim Ca'fer es-Sadık'tan yapılan nakillere göre o, "Allah'ın, yer yüzünde insanlar için imâm ve hüccet olmasına karar verdiği kişiye onların ihtiyaç duyduğu konuları bildirmemesi mümkün müdür?"⁶³ diyerek Allah'ın imâm seçtiği kimseye ihtiyaç duyduğu şeyleri haber vereceğini dile getirmiştir.

Bazı İmâmî âlimler, imâmın istikbalde meydana gelecek olan olaylardan haberi olduğuna ve onun gizli bilgilere sahip olduğuna işaret eden bir delil olarak Hz. Ali'nin şu sözlerini göstermişlerdir: "Bu müstakil bir gayb ilmi değildir",⁶⁴ "Hz. Resûlullah, helâl ve harâmdan ve kıyamete kadar olacaklardan bana bin bab ilim öğretti ve her bir babdan da bin bab ayrılmaktadır".⁶⁵ Nitekim Şeyh Sadûk, imâmların bilgilerinin mahiyeti hakkında bilgi verirken, Hz. Peygamberin okur-yazarlığının olmadığını, her hangi bir âlimden ilim tedarik etmediğini, ilminin tamamen ilâhî vahye dayandığını belirttikten sonra; "Hz. Peygamber, hem kendi bilgisini hem de önceki peygamberlerin bilgilerinin Hz. Ali'ye miras olarak bırakmıştır. Aynı şekilde her imâm, bir sonraki imâma bu bilgiyi miras olarak bırakmıştır. Aksi takdirde babalarının dışında hiçbir hocadan ders almamış olan imamların bu bilgilerini izah etmek mümkün olmazdı. Bu, onların ilimlerini Hz. Peygamber'den, daha sonra Hz. Ali'den ve sonra da birbirlerinden aldıklarının en büyük delilidir. Bütün imâmlar, ilim husûsunda böyle idiler. Helâl ve harâm ile ilgili sorular sorulunca, hepsi aynı cevabı veriyorlardı. Halbuki bunu hiçbir üstat ve âlimden öğrenmemişlerdi. Onların imâmetini bundan daha açık bir şekilde ispat eden bir delil olabilir mi? Hz. Peygamber, onları tayin etmiş, onlara ilim öğretmiş, kendi ve geçmiş peygamberlerin ilimlerini onlara miras bırakmıştır. İnsanlar arasında kim, hiçbir üstattan ilim öğrenmeden, Muhammed b. Ali ve Ca'fer b. Muhammed'in ortaya koyduğu ilimleri ortaya koyabilir?"⁶⁶ demiştir.

İmâmların bilgileri, bu bilgilerinin kaynakları ve sınırlarını anlamamız açısından Küleyni'nin el-Kâfî'de naklettiği konuyla alakalı rivayetler dikkat çekmektedir. Buna göre; "Kur'an'da ilimle vasıflandırılan kimseler imâmlardır, onlar ilimde rusûh sahibidir"⁶⁷, "onların ilimleri vehbîdir"⁶⁸, "Onlar, her gün artan bir ilme sahiptir"⁶⁹ "Hz. Peygamberin vârisi oldukları gibi önceki enbiyanın da ilimdeki varisleridir"⁷⁰ "Allah'ın inzâl ettiği bütün kitapların bilgisi -lisanları farklı da olsa- onlarda mevcuttur"⁷¹,

⁶² Küleyni, *a.g.e.*, I, 382-383.

⁶³ Meclîsî, *Biharü'l-Envâr*, XXVI, 138.

⁶⁴ Şerif Radî, "*Nehcü'l-Belâğa*", (nşr. Faris Tebrizyan), 128. Hutbe, s. 290.

⁶⁵ Meclîsî, *a.g.e.*, XXXX, 130.

⁶⁶ Şeyh Sadûk, *Kemâlü'd-Din*, s. 91.

⁶⁷ Küleyni, *Usûl-i Kâfî, Kitâbü'l-Hüccce*, II, 309.

⁶⁸ Küleyni, *a.g.e.*, I, 307-311.

⁶⁹ Küleyni, *a.g.e.*, I, 326.

⁷⁰ Küleyni, *a.g.e.*, II, 309, I, 324.

⁷¹ Küleyni, *a.g.e.*, I, 326, 329.

"Kur'an'ın anlamını (bâtinî yorumunu) bilirler"⁷², "Onlar, Kur'an'ın ve Hz. Peygamberin bilgisini miras olarak almışlardır"⁷³, "Peygamberden sonra Kur'an'ı en iyi bilen Hz. Ali'dir"⁷⁴. Bunlara ilaveten Küleynî şu rivayetleri de zikretmiştir: "Bir şeyi bilmeyi arzuladıklarında Allah bunu onlara bildirir"⁷⁵, "Onlar, olanın ve olmakta olanın bilgisini bilirler, hiçbir şey onlara gizli kalmaz"⁷⁶. Bu itibarla onların bilgisi geçmiş ve geleceğe dair bilgilerin hepsini içermektedir⁷⁷. "İmâmlar, kendilerine inanan kimselerin gerçek mümin veya münafık olduklarını bilirler"⁷⁸. Diğer taraftan imâmlar, hem kendilerinin hem de taraftarlarının ne zaman öleceklerini bilirler, ayrıca kendileri istemedikçe de ölüm onlara ilişmez⁷⁹. Küleynî, imâmların bütün dillere vakıf olduklarını, -dilleri farklı da olsa- mensuplarıyla irtibat kurmakta sıkıntı çekmeyeceklerine ilişkin olarak; onların taraftarlarıyla kendi dillerinde konuşabileceklerini⁸⁰ ve bu bağlamda Arapça'nın yanında pek çok lisanı bildiklerini açıklamıştır⁸¹. Dolayısıyla imâmların ilminin her şeye şamil olduğunu kabul eden âlimler, on iki imâmın bir şeyi öğrenmeyi irade ettiği zaman, ilâhî tâlim, ilhâm ve teyit yoluyla onu öğrenip bileceğine ve gayb alemiyle olan irtibatın da masum imâm vasıtasıyla devam edeceğine inanırlar. Masum imâmların vazife alanları toplumun zahir ve bâtınına dönük olduğundan dolayı, bir takım surlara, hassa ve hayatî meselelere diğerleriyle mukayese olunmayacak derecede, âlim ve ârif olmaları, akıl ve mantık yoluyla ispat olunan konular olarak görürler.

Netice olarak imâmlarının ilminin kuşatıcı olduğu düşüncesi, onların, "İmâmlar şeriatı açıklama işini tamamlamak için Hz. Peygamberden ilmi devralmışlardır. Onların ilmi, nebevî bir emanettir. Dolayısıyla hatadan uzaktırlar" şeklindeki sözlerin zorunlu bir neticesidir. İmâmdaki bu kuşatıcı ilim, "imkan" veya "ictihâd" ile değil, "bilfiil" sabit olan bir ilimdir. Yani onun ilmi, "ledünnî (kendinden)" olarak sabittir. Bu ilim, bilinmesi mümkün olan veya çaba ile öğrenilmesi mümkün olan bir şeyin elde edilmesi şeklinde diğer âlimlerde görülen bir durum gibi değildir. Çünkü "ictihâdî" olan ilmin varlığı, eksik bir ilim kabilindedir. Başlangıçta cehalet, sonra öğrenim ve sonuçta ilim şeklinde ortaya çıkar. İmâmınsa hiçbir vakitte din ve şeriat ilimlerinin cahili olması caiz olmaz. Bu itibarla imâmların ilminin her şeyi kuşatıcı olduğunu iddia edenlere göre onların ilmi sadece imâmet makamına geçtikten sonra değil aynı zamanda imâm olmadan öncesini de kapsamaktadır.

İşte imâmlar sahip oldukları bu nitelikler sebebiyle, Sünnî anlayıştaki halifeden çok farklı bir konumdadırlar. Bu durum, Şîî imâmların neden İslâm toplumunun biatiyle veya sıradan bir devlet başkanının belirlenmesi şekliyle seçilemeyeceğini ortaya koyduğu gibi, niçin Emevî ve Abbâsî halifelerine tercih edilmeleri gerektiğini ve imâmlar uğruna yapılan mücadelenin basit bir siyasî mücadele olmaktan çıkarılıp

⁷² Küleynî, *a.g.e.*, I, 308, 364.

⁷³ Küleynî, *a.g.e.*, I, 327-328.

⁷⁴ Küleynî, *a.g.e.*, I, 238-239.

⁷⁵ Küleynî, *a.g.e.*, I, 382-383.

⁷⁶ Küleynî, *a.g.e.*, I, 383, I, 388.

⁷⁷ Küleynî, *a.g.e.*, I, 393, II, 37.

⁷⁸ Küleynî, *a.g.e.*, I, 324.

⁷⁹ Küleynî, *a.g.e.*, I, 383, II, 427-428.

⁸⁰ Küleynî, *a.g.e.*, II, 36.

⁸¹ Küleynî, *a.g.e.*, I, 330-331.

kutsî bir görev haline getirildiğini de açıklar mahiyettedir.

b. İmâmın Bilgisinin Sınırlı Olduğu İnanç (İlmü'l-Mahdûdî'l-İmâm Akîdesi)

Bu görüşün taraftarları, imâmın ilim sıfatının varlığını kabul etmekle beraber "İmâmın gaybı bilemeyeceğini, gaybı bilmenin yalnız Allah'ın zatına ait bir sıfat olduğunu" savunmuşlardır. Onlar, imâmın ilim sıfatını muayyen bir zamanda "ahkâm-ı şer'iyeye"ye vukûfiyetle sınırlamışlardır. Bu sıfatın imâmetle başladığını, imâm olmadan önceki dönemde ahkâm-ı dîniyyeye vâkif olmasının gerekmediğini ileri sürmüşlerdir. Bu görüşü dile getirenlerin başında Şeyh Müfid (ö.413/1023) ve öğrencileri Şerif Mürtezâ (ö.436/1044), Şeyh Tûsî (ö.460/1068), Ebu'l Feth el-Keracekî (ö.449/1057) gibi Usûlî geleneğe mensup âlimler bulunmaktadır.

Şeyh Müfid ile birlikte taraftar bulan bu görüşün ortaya çıkmasında Şia-Mu'tezile ilişkisinin yanı sıra, dönemin sosyo-politik ortamının da büyük katkısı vardır. Müfid, Sünnîliğin hakim olduğu Bağdat'ta eğitim görmüş ve hayatını burada devam ettirmiştir. Hocaları arasında Bağdat Mu'tezilesine mensup kimseler bulunmaktadır. Bağdat'ın kültürel ortamında mezhepler arası diyalog, bizzat emirler tarafından düzenlenen ilim meclisleri, münazara ve tartışmalar Şîf ulemânın kendi görüşlerini yeniden inşa etmelerine sebebiyet vermiştir. Müfid, Mu'tezilenin akılcılığından etkilenmiş, Şia kelâmı açısından bir dönüm noktası sayılabilecek Usûlî anlayışın ilk temsilcisi olmuş ve inançların savunulmasında akla büyük önem vermiştir. Ayrıca bu dönemi değerlendirirken gözden uzak tutamayacağımız diğer bir husus da Büveyhîlerin Bağdat'a hakim olmalarıdır. 110 yıl süren bu dönem boyunca Büveyhî emirleri, İslâmî fırkalara eşit mesafede durmaya özen göstermiş ve fikir hürriyetine önem vermişlerdir.⁸² Bu durum, daha önceki dönemlerde baskı altında kalan Şîf zümrelere, kendilerini ifade edebilme imkanı sağlamış, neticede fikirlerini açıkça ortaya koyabilmişlerdir. Bunun tabîî bir sonucu olarak bu dönemde İmâmiyye ekolü telif hareketinin en parlak dönemini yaşamıştır. İmâmiyye Şiasının yaklaşık olarak tüm ana kitaplarının Büveyhîler döneminde yazıldığı dikkate alınırsa bu dönemin İmâmiyye Şiası için ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılabilir.⁸³

Büveyhîler, Şiaya mensup olmalarına rağmen Sünnî hilafeti ilga edip Şîf bir imâmet ikame etmeye teşebbüs etmemişler, en azından bunun kendi iktidarları için iyi neticeler vermeyeceğini tahmin etmişlerdi.⁸⁴ Halbuki üç asırdan beri beklenen fırsat ele geçmişti. Ancak onlar, hiçbir gücü ve fonksiyonu olmayan Abbâsî hilâfetine devamını uygun görmüşlerdir. Büveyhî sultanlarının ümmeti ve İslâm ülkelerini birleştirmek amacıyla Sünnî hilâfetin mânevî ve sembolik yapısını devam ettirme şeklindeki siyâseti, İmâmiyye fakihleri tarafından da desteklenmişti. Şîf Büveyhî emirleri ve Abbâsî halifeleri arasında geçen olumlu ilişkiler ve o dönemin sosyo-siyasî durumu Şîf fakihleri imâmet meselesini yeniden düşünmeye sevk etmişti. Bunun neticesinde Şîf imâmet anlayışı, hem Mu'tezilenin akılcılığından hem de Sünnî hilâfet

⁸² Ahmet Güner, "Büveyhîler Dönemi ve Çok Seslilik", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (İzmir 1999), XII, 47-72.

⁸³ Bk. Ahmet Güner, *Büveyhîlerin Şîf-Sünnî Siyaseti*, İzmir 1999, s.152 vd.; Metin Bozkuş, *Büveyhîler ve Şîflik*, Sivas 2003, s.91 vd.; ayrıca bk.Kevserânî, *Vecih, Osmanlı ve Safevîlerde Din-Devlet İlişkisi*, (Çev. Muhlis Canyürek), İstanbul-1992, s. 21.

⁸⁴ Ahmet Güner, *a.g.e.*, s.26-44; Metin Bozkuş, *a.g.e.*, s.107 vd.; ayrıca bk. H.A.R.Gibb, "Abbâsîlerin İlk Döneminde Yönetim ve İslâm", (trc. Saim Yılmaz), *SAÜ İlahiyat Fak. Dergisi*, 3/2001, ss.489-500.

teorisinden kısmen etkilenmiştir. Nitekim bunun tesirlerini o dönem İmâmiyye fikri ve fikhî alt yapısını oluşturan Şeyh Müfid, Şerif Mürtazâ ve Ebû Ca'fer et-Tûsî gibi fakihlerde görmekteyiz. Bu tesirler, özellikle ilmu'l-imâm anlayışında çok açık bir şekilde fark edilmektedir.

Büveyhîler döneminin tartışmasız en önemli Usûlî âlimi olan Şeyh Müfid, ilmu'l-imâm konusunda kendinden önceki Şii ulemâdan farklı bir söylem dile getirmiştir. Ona göre Peygamberin halefi olarak imâm, sadece günahsız değil aynı zamanda hatadan da korunmuştur.⁸⁵ Bu durumda onun bilgisinin sınırlarıyla alakalı problem gündeme gelmektedir. Zira günah ve hatalardan korunmuş bir kimsenin yaptıklarının veya söylediklerinin hepsinin doğru ve hakikate uygun olması masumiyetinin tabii bir neticesidir. Ancak Müfid, imamların bilgisinin her şeyi kuşatmasının söz konusu olmadığını, onların masumiyetinin bu çerçevede düşünülmemesi gerektiğini belirtmiştir. Müfid, Allah'ın imâmlara bu bilgileri bazen verdiğini söylemekle beraber, alışıldığı şekilde imâmların geleceği bildiklerini ve insanların zihinlerinden geçenleri okuduklarını söylemenin akli bir gerekçesinin olmadığı kanaatinde. Nitekim o şöyle demiştir: "Muhammed soyundan gelen imâmların, insanların gönüllerinden geçeni ve olmadan önce olacak şeyleri bildiklerini söylemek onların imâmetleri için vacip veya şart değildir. Ancak Allah, itaatleri sebebiyle bunu onlara lütfetmiş olabilir. Bu durum sem'i açıdan gerekli olmakla birlikte akli açıdan gerekli değildir. İmâmların gaybı bildikleri şeklindeki söze gelince bu apaçık bir hatadır. Çünkü bu sadece Allah'a aittir. Benim bu görüşümü, bazı ayrılıkçı gruplar hariç bütün İmâmiyye benimsemiştir."⁸⁶ Burada Müfid, "sem'i açıdan imamların gaybı bilmeleri" sözü ile, muhtemelen Şii gelenekte imamların ilim sıfatlarıyla alakalı olarak nakledilen bazı haberleri kastetmiş olmalıdır. Zira el-Kâfî gibi temel hadis kaynaklarında -yukarıda ifade edildiği üzere- imamların her şeyi bildiklerine dair haberler nakledilmiştir. Müfid, bu haberlerin hepsini reddetmemiş, ancak aklen imamların gaybı bilmelerinin söz konusu olmadığını açıklamıştır. Bir bakıma o, akli nakle tercih etmiştir.

Müfid, imâmların bütün sanat ve lisanlara vakıf olmasıyla alakalı anlayışı da tenkit etmiştir. O, bu konuda bir takım haberlerin rivayet edildiğini belirtmekle birlikte, "bu rivayetler sahih ise imâmlar bu bilgiye sahiptir. Ancak ben söz konusu rivayetlerin sahih olduğu konusunda emin değilim"⁸⁷ diyerek, söz konusu rivayetlerin güvenilir olmadığına dikkat çekmiştir. Netice de Müfid, imâmların bu bilgisinin akıl ve kıyas nokta-i nazarından gerekli olmadığını belirtmiş, onların bütün sanatları ve lisanları bildiklerine dair ahbarı tereddütle karşılamıştır.⁸⁸ Ona göre, imâmların bilgisinin her şeye şamil olduğu şeklindeki anlayış, ismet ve şer'i ahkâma vukûfiyet gibi zorunlu sıfatlardan birisi sayılması kabul edilir mahiyette değildir. Çünkü akıl, "kuşatıcı ilim sıfatını" imâmın vacip sıfatlarından birisi olarak görmemektedir. İmâmetin sahih ve hakikatının onunla zahir olacağını iddia etmek doğru bir şey değildir.⁸⁹

Müfid, ilmu'l-imâm konusunda Nevbahtîlerin farklı düşündüğüne değinerek;

⁸⁵ Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, s.65, md.37.

⁸⁶ Müfid, *a.g.e.*, s.67, md.41.

⁸⁷ Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, s.67, md.40.

⁸⁸ McDermott, Martin, *The Theology of al-Shaikh al-Mufid*, Beyrut 1978, s.110.

⁸⁹ Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, s.67, md.40.

onların kendi bakışlarını imâmlar için aklen zarurî ve lazım saydıklarını ve bu meselede aşırı Şîî fırkalar ile aynı görüşü paylaştıklarını belirtmiştir.⁹⁰ Müfid, Şîa'nın ilk kelâmcılarından Ebû Sehl İsmail b. en-Nevbahtî'nin (ö.311/923-4) imâmın bilgisinin her şeyi kuşattığı şeklindeki düşüncesini eleştirmiş⁹¹ ve imâmın bilgisinin sınırlı olduğunu açıklamıştır.⁹² Aslında Şîa-Mu'tezile etkileşiminin ilk temsilcileri olarak kabul edilebilecek Nevbahtîler, İmâmiyye'yi rasyonel bir çizgiye çekmeye çalışmışlar, Şîî düşüncede var olan tecsim ve teşbih gibi aşırı fikirlerle mücadele etmişler ve imâmlara atfedilen bazı aşırılıkları eleştirmişlerdi. Örneğin imamların da peygamberler gibi mucizeler gösterebileceği anlayışına karşı çıkmışlardır.⁹³ Ancak onların bu rasyonel tutumlarıyla ilmü'l-imâm konusunda ortaya koydukları yaklaşımı telif etmek oldukça güçtür. Onların böyle bir görüşü dile getirmeleri ve savunmaları, kendilerinden sonra gelen Şeyh Müfid ve Şerif Mürtazâ gibi sistematik ve bütüncül bir yaklaşım sergileyememeleri, muhtemelen teşekkül döneminin bir sonucu olarak birbiriyle çelişen görüşler ortaya koymalarından kaynaklanmıştır.⁹⁴

Şeyh Müfid, imâmların, insanların sırrına vakıf olamayacağı ve onların zihinlerinden geçenleri okuyamayacağı kanaatindedir. Nitekim o, Mu'tezile imâmlarından birisiyle gaybet konusunda yaptığı bir tartışmada konuyla alakalı açıklamalarda bulunmuştur: Mu'tezilî, Müfid'e şöyle sorar: "Sen imâmın gaib olduğu hususunda samimi isen gönlünde bir korku olmaz, o zaman söyler misin bana niçin o (gâib imâm) kendisini sana belli etmiyor, mucizelerini göstermiyor, pek çok problemi halletmiyor, seni kendisine yakın etmekle kıymetini artırmıyor?" Müfid; "Eğer ben insanın sırrını imâmın bileceğine ve hiçbir kalbî sırrın ona saklı kalmayacağına inanmış olsaydım, yalnızca benim bildiğim bir şeye imâmın vâkıf olacağını ve onu bileceğini mezhebimizde gerekli bir inanç kabul ederdim. Fakat ben böyle düşünmüyorum. Zira imamın bilgisi, meydanda olan ve görünen şeylerin zahirinden pek ileriye varmayan insanî bilgi gibidir. Ancak ilahî tâlim sebebiyle imam, beşer aklının eremediği bir takım ilâhî hikmetlere vakıf olabilir. Bu ilâhî tâlim, ya peygamber vasıtasıyla ya sadık rüya yoluyla ya da başka bir yolla olabilir."⁹⁵

Müfid, imâmların fikhî ve dünyevî konularda hüküm verirken diğer fakihlerden ayrı bir ilim kaynağına vakıf olmadıklarını şu sözleriyle izah etmiştir: "İmâmlar, şahitlerin ifadeleri doğrultusunda hüküm verebilecekleri gibi, kendi bilgileriyle de hüküm verebilirler. İmâm, şahidin şahadette bulunduğu hususun aksine bir durum olduğunu anlarsa, bu şahadeti iptal edebilir ve Allah'ın bildirdiğiyle hüküm verebilir. Buna göre imâma olayların batinî hallerinin gizli kalması ve böylece zahiri hallerine göre hüküm vermesi -Allah katındaki hakikatin hilafına da olsa- caizdir. Diğer taraftan, doğru şahit ile yalancıların farkını Allah'ın imâma göstermesi ve böylece onun işin hakikatine vakıf olması da caizdir. Sonuçta bu işler, her halükarda sadece Allah'ın bilebileceği maslahat ve lütüfla alakalıdır."⁹⁶

Burada Müfid'in Mu'tezile ve Sünnî anlayışla aşırı Şîî anlayış arasında bir ko-

⁹⁰ Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, s.67, md.40.

⁹¹ Bununla ilgili olarak bkz. Müfid., *a.g.e.*, s.67, (md. 40); s.68 (md. 42).

⁹² *Kevserânî, a.g.e.*, s. 24.

⁹³ Şeyh Müfid, *a.g.e.*, s.68, md.42.

⁹⁴ Mazlum Uyar, *Şîî Ulemâının Otoritesinin Temelleri*, İstanbul 2004, s.18.

⁹⁵ Şeyh Müfid, *el-Fusûlü'l-Muhtara*, (nşr. Nureddin Caferiyân vdğr.), Beyrut-1993/1414, s.113-114.

⁹⁶ Şeyh Müfid, *Evâil*, s.66, md.39.

numda olduğu görülmektedir. O, Mu'tezile ve Sünnî ulemânın iddia ettiği gibi "imâmlar/halifeler hata edebilirler, suç işleyebilirler, bilgileri de sıradan insanların bilgisi gibidir" şeklindeki anlayışa karşı çıktığı gibi, Şii'lerin bazılarının iddia ettiği gibi "imâmın olmuş olacak her şeyi bildikleri, bütün sanat ve lisanlara vakıf oldukları" tarzındaki görüşe de karşı çıkmıştır.

Şeyh Müfid'in konu hakkındaki görüşlerini özetlersek; yukarıdaki söz ve ibarelerden anlaşılacak şeyleri şöyle sıralayabiliriz: (1) Şii imâmlar, Allah'ın bildirmesiyle insanların sırlarına muttali olabilirler veya vukûundan önce bazı hadiseler onlara haber verilmiş olabilir. Ancak böyle bir kabul, imamet için aklen zorunlu değildir. Bu sıfatı, ismet ve şer'î ahkâma vukûfiyet gibi mutlaka imâmda bulunması gereken sıfatlar arasında görmeyiz. (2) İmâmın bilgisinin her şeye şamil olduğunu söylemeyiz, çünkü bu vasıf Allah'a ait sıfatlardandır. (3) İmâmın bütün lisan ve sanatlara vâkıf olduğu şeklindeki rivayetlerin tenkit ve tetkike ihtiyacı vardır. Bunları kabul etmek mümkün değildir.

Büveyhîler döneminin önemli İmâmiyye âlimlerinden biri de Şerif Mürtazâ (ö.436/1041-42)'dir. Müfid'in talebesi olan Mürtazâ, kelam ve fıkhıta rasyonel çizgisiyle hocasının yolunu takip etmiştir. Özellikle "eş-Şâfi" ve "Tenzihu'l-Enbiyâ" adlı eserlerinde ilmu'l-imâm konusunda açıklamalar yapmıştır. Şerif Mürtazâ, "Tenzihu'l-Enbiyâ" kitabının "Hz. Hüseyin'in Emevî Halifesine Başkaldırısı" bölümünde ilmu'l-imâm meselesine ışık tutacak şu bilgilere yer vermiştir: "İmâmın, hakkı olan imâmeti çaba ve gayretle zafere taşımaya muktedir olacağı zannı kendisinde olgunlaşursa o inanç üzere sebat ve devam ile say etmek onun üzerine vacip ve zarûrdır...", "Hz. Hüseyin kendisiyle yaptığı muhâsebede şu neticeye varmıştı: Kûfeli muhâlifler güçsüzdü, Yezîd hükümeti kuvvetli ve kudretliydi... O, Yezîd hükümetine karşı durmayı imkansız görüyordu. Çünkü hak dostları bu iş için geri duruyor, bahaneler arıyor veya ortaya çıkan çok tuhaf hadiseler bu işin gerçekleşmesine yol vermiyordu." Şerif Mürtazâ, Hz. Hüseyin'in Yezîd'e karşı duruşundan yola çıkarak "İmâmın gamlı ve kederli olduğuna, ileride vukû bulacak hal ve keyfiyetleri önceden görmesinin ya da haberdar olmasının mümkün olmadığına" kanaat getirmiştir.⁹⁷

Şerif Mürtazâ, Kâdî Abdülcebbar'ın konuyla alakalı olarak Şia'ya yönelttiği itirazları cevaplandırırken; "Biz imâmın velâyetinin gereği olan ve imâmetinin sıhhati için lazım gelen bilgilerden başkasını imâm için gerekli görmekten her halükarda Allah'a sığınırız. Bizim imâm için gerekli gördüğümüz bilgi, Ahkâm-ı Şer'îyye ilminden başkası değildir ve gaybı bilmek de bunun dışında kalır"⁹⁸ demiştir. Yukarıdaki beyan açıkça şunu gösteriyor ki Şerif Mürtazâ, imâmın bilgisini şer'î ahkama vukufiyetle sınırlandırmıştır.

Şerif Mürtazâ, imâmın bütün sanat ve lisanları bilmesi konusunda hocası Şeyh Müfid'i takip etmiştir. O, konuyla alakalı bir sorunun cevabında şöyle demiştir. "Eğer biz imâmın böyle bir bilgiye sahip olduğunu kabul edersek, bu durumda onun Hz. Peygamberden daha üstün olduğunu kabul etmemiz ve her konuda onu âlim bilmemiz gerekir. Halbuki imama atfedilen böyle bir ilim sıfatı aklın kabul edebileceği bir şey değildir. Bu haberin tümü, ihtilâfsız yanlıştır ve bunun kabulü mümkün değildir. Biz, imâmın bilgisinin ve sözlerinin, kendi vazifesi olan 'riyâset, hükümet

⁹⁷ Şerif Mürtazâ, Ebû'l-Kasım Ali b. et-Tahir Ebi Ahmed el-Hüseyin, Tenzihu'l-Enbiya, s. 180.

⁹⁸ Şerif Mürtazâ, *Kitâbu's-Şâfi fi'l-İmâme ve'n-Nakz ala Kitâbi'l-Muğni li'l-Kâdî Abdülcebbar*, İrân-[ts], s. 188.

etme ve fetvâ verme' ile sınırlı olduğu kanaatindeyiz"⁹⁹ Böylece Şerîf Mürtezâ, imâmın bilgi ve vukûfiyetini sadece ahkâm-ı dîniyye, idâre-i hükûmet ve bunun gereği olan riyâsetle sınırlandırmaktadır.

Şerîf Mürtezâ, insanların sırlarını imâmın bilmesi meselesinde de hocasıyla hem fikirdir. O, bu tür bir anlayışın kabul edilemeyeceği hususunda kesin tavrını ortaya koyarak; "Bu haberi kabul etmek mümkün değildir. Biz Allah'ın hüküm sahibi olduğu bir alanda imâmın bilgisinin sınırlı olmasını gerekli görürüz" demiştir. Nitekim o, Kâdî Abdülcebâr'ın İmâmiyye'nin imâmet anlayışına yönelttiği eleştirilere cevap verirken, kendi görüşünü şu şekilde müdafaa etmiştir: 'İmâmın ahkâm-ı dîniyyeyi bilmesi ile insanlara ait bir takım sırları bilmesi arasında nasıl bir ilişki kurulabilir? Ahkâm-ı dîniyyeyi bilmekle insanların sırlarını ve iç dünyalarını bilmenin aynı şeyler olduğu sonucuna nasıl varılabilir?.. İmam, bir kimseyi hak etmediği cezâyâ çarptırır ve mallarını müsadere ettirirken ortaya koyduğu şer'î cezânın yanlış olduğunu gerçekten bilebilir mi? İşin hakikati şudur ki, burada imâm, icrâ etmekle sorumlu olduğu şer'î hükmü amelî olarak ortaya koymuştur. Vazifeli olmadığı ve hakkında bilgisinin bulunmadığı insanların sırları, arzuları ve iç dünyaları gibi hususlarda onun bilgi sahibi olduğunu iddia edersek, o zaman biz onu hata ve günaha itmiş oluruz."¹⁰⁰ Böylece Şerîf Mürtezâ, imamın bilgisinin dini hükümlerle sınırlı tutulmasının gerekli olduğunu kabul etmiştir. Onun verdiği kararlar olayların zahirine göre olmaktadır. Yoksa insanların iç dünyasını, sırlarını ve duygularını bilmesi ve bunlara göre hükümler vermesi mümkün değildir. Tıpkı diğer kadıların yaptığı gibi, olayların zahirine bakarak en doğru kararı verdiği kabul edilir.¹⁰¹

İlmü'l-İmâm konusunda tartışılan bir husus da, imâmın bilgisinin zamanla sınırlı olup olmadığı, yani bu bilginin ne zaman başladığı ve kemale ulaştığı meselesidir. Diğer bir ifadeyle imâm, doğduğu andan itibaren dîni ahkâma vâkıf mıdır? Yoksa imametle görevlendirildiğinde mi bu bilgiye sahip olmaktadır? Şerîf Mürtezâ, imâmın ahkâm-ı dîniyye konusundaki bilgisinin imâmetle birlikte başladığını, bundan öncesi için imâmın bu özelliğe sahip olmasının zorunlu olmadığı kanaatinde dir. Aslında Şerîf Mürtezâ'nın ortaya koyduğu bu yaklaşımda bir tezat vardır. Zira imam dini hükümleri bu vazifenin öncesinde değil de imam olduğu andan itibaren biliyorsa, yani onun bilgisi doğuştan değil de kesbî ise, öyleyse imam bu bilgiyi bir başkasından almış/öğrenmiş olması gerekir. Kendinden önceki imam hayatta iken kendi bilgisinin eksik olduğu, onun ölümü üzerine dini bilgisinin kemale ulaştığını kabul etmek tutarlı gözükmemektedir. Bize göre Şerîf Mürtezâ'nın, imamın dini ahkama vukufiyetini imamet görevinin başlamasıyla birlikte başlatması, vakıdan hareketle bir tespittir.

Yukarıdaki söz ve ifadelerden yola çıkarak Mürtezâ'nın konuyla alakalı görüşlerinden şu sonuçları çıkarmamız mümkündür: (1) İmâm, dîn ve devlet işlerini diğer insanlar gibi alışlageldiği şekilde idare eder. Bu esnada bazı şeyler ona gizli kalabilir veya akıbeti önceden bilinemeyecek bazı durumlar ortaya çıkabilir. (2) İmâmın bilgi ve vukûfu onun hükûmet ve liderlik etme sınırı dışına taşmaz. Kaldı ki idâre-i hükûmet ve riyâsette başkalarının fikir ve düşüncelerinden yararlanması da mümkündür. (3) İmâmın, imâmet veya liderlik zamanından itibaren ahkâm-ı dîniyyeye

⁹⁹ Şerîf Mürtezâ, *eş-Şâfi*, s. 325.

¹⁰⁰ Şerîf Mürtezâ, *eş-Şâfi*, s. 75.

¹⁰¹ bk. Şerîf Mürtezâ, *eş-Şâfi*, s. 327.

vâkıf olduğu kabul edilir. Yoksa bu bilgisinin imamet öncesi dönemi içermesi zorunlu değildir. (4) İmâm, şer'î esâslara dayanarak hüküm çıkarma veya şer'î cezâyı infaz etme imkanına sahiptir. O, zahire mutâbık kalarak hareket eder. Söz gelişi, mahkemeye başvuran bir şahit yalan yere şahitlik etmiş ise; imâm bu durumda gerekli şer'î hükmü tatbik etmiş ve sonuçta hatalı bir karar vermiş de olabilir. (5) İmâmın, insanların sırlarına, bütün sanat ve lisanlara, ayrıca her tür mesleğin inceliklerine vâkıf olması gerekli değildir. (6) Meslek ve sanat erbâbının kendi aralarında çıkan münakaşaları çözümlenmek üzere imâm, konunun erbâbına meseleyi arz etme ihtiyacı duyabilir. Dolayısıyla imâm sanat erbâbından yardım alabilir.

İlmu'l-imâm konusunda ortaya koyduğu fikirlerle dikkat çeken diğer önemli âlim Şeyhu't-Tâife diye de anılan Ebû Ca'fer et-Tûsî (ö.460/1056-57)'dir. Önce Şeyh Müfid'in, onun ölümünden sonra da Şerîf Mürtezâ'nın öğrenciliğini yapan Tûsî, İmâmiyye'nin önemli alimlerindedir. "Temhidü'l-Usûl" ve "el-İktisadu'l-Hâdî" eserlerinde ilmu'l-imâm meselesi hakkında hemen hemen hocaları Şeyh Müfid ve Şerîf Mürtezâ'nın görüşlerini tekrar etmiştir. Şeyh Tûsî, imâmın bilgisinin sınırlı olduğuyla alakalı olarak şunları söylemiştir. "Biz imâmın bilgisinin, makâmına mahsûs bir sınırlılıkta olmasını lüzûmlu görürüz. İmâmet makâmına bağlı olmayan -örneğin bir takım meslek, sanat ve onun benzeri işlere vâkıf olması gibi- işleri de bilmesini gerekli görmeyiz..."¹⁰² Tûsî, insanların sırlarını ve iç duygularını imâmın bilmesi konusunda da şöyle demiştir: "İnsanın kalbinden geçeni imâmın bilmesi gerekir ki, mahkemeye baş vuran şahitlerden hangisinin doğru veya eksik şahitlik ettiğini o, bu vasıta ile bilebilir!" gibi bir iddiâ asla kabul edilemez. Çünkü imâm zahire göre hüküm vermekle sorumludur. İnsanların iç dünyalarında olup bitenlere muvafık hüküm vermek onun üzerine düşen görevler arasında değildir."¹⁰³ Neticede imâmın dini hükümleri uygulamada, insanların iç duygu ve sırlarını araştırmak, onlardan bilgi elde etmek gibi bir zorunluluğu yoktur.

Şeyh Tûsî, imâmın her şeyi bilmesi gerektiği tarzındaki anlayışla alakalı olarak; "Biz deriz ki imam, dini bakımdan bilinmesi gerekli olan her şeye ulaşmıştır. Çünkü o, dini ahkâmın uygulanmasında emîr veren kişidir. Bundan da imâmın dinle alakalı olmayan şeyleri bilmesi gerektiği sonucu çıkarılamaz. Dolayısıyla onların imâm hakkında söyledikleri şeylerin din işleriyle hiçbir bağlantısı yoktur. İnsanlar arasında zaman zaman vaki olan ihtilaflar hakkında hüküm vermesi için imamın huzuruna varılır. İmâm, o işlerden haberi olan ve o meslek erbâbının kullandığı istihlâhları bilen, huzurunda dürüst davranan saygın kimselere meseleleri irca eder ve böylece onların sözlerinden ne kast ettiklerini öğrenir. Sonunda da, en uygun şekilde hüküm vererek Allah'ın rızâsını gözetmiş olur. Sonra yalan şahitlikte bulunan kimseler benzer şeyleri söyleyebilir olsalar, bu durumda imam, onlardan en güvenilir olanın sözüne itibar eder. İmâmın danıştığı kimseler dürüstlükte denk iseler, imam bunlardan dilediğinin sözüne göre karar verebilir. Bu tür konularda imamın karar vermesi böyle gerçekleşir."¹⁰⁴

Şeyh Tûsî, imamın ilminin ne zaman başlaması gerektiği hususunda da hocası Şerîf Mürtezâ ile hemfikirdir. Ona göre imâmın âlim ve bilgin olması imâmetle birlikte başlar. Şeyh Tûsî bu durumu şöyle izah etmiştir: "Hz. Peygamber hayattayken

¹⁰² Şeyh Tûsî, el-İktisadu'l-Hâdî İle'l-İrşâd, s. 192.

¹⁰³ Şeyh Tûsî, a.g.e., s. 817.

¹⁰⁴ Şeyh Tûsî, Temhidü'l-Usûl fi İlmi'l-Kelâm, (nşr. Abdülmuhsin), Tahran-1983, s.813.

ahkâm-ı dîniyyenin tamamına Hz. Ali'nin vakıf olması gerekli değildi. Aynı şekilde babaları hayattayken Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in ahkâm-ı şer'îyyeyi noksansız bilmeleri de gerekli değildi. Zira bu vasıf; imâmet ehliyeti ve ona liyâkat ile alakalıdır. Dolayısıyla bu durum bir önceki imâmın ölüm vakti gelinceye kadarki zaman zarfında, yeni imamın bu bilginin inceliklerine vakıf olacağını gösterir.¹⁰⁵ Böylece Şeyh Tûsî, imâmın bilgisini ahkâm-ı dîniyyeye, ahkâm-ı dîniyyeye vâkıf olmasını da imâmet zamanına tahsis etmiştir. Neticede o, imâmın ahkâm-ı dîniyye hakkında bilgi sahibi olması gerektiğini belirtmiş ve bunun dışındaki hususlarda zuhur eden meselelerin çözümünde işin erbabına danışarak amel etmesinin gerekli olduğunu açıklamıştır.

SONUÇ

İmâmiyye tevhd, nübüvvet ve ahiret gibi üç büyük esasta diğer İslâmî ekollerle hemfikir olmasına rağmen, özellikle imâmet konusunu usûlu'd-dîne dahil etmesi sebebiyle onlardan ayrılmıştır. İmâmiyye ekolü, Ehl-i Beyt'ten gelen imâmların tıpkı peygamberler gibi ismet sıfatına ve ayrıca başkalarında bulunmayan "özel bilgi" (ilmü'l-imâm) sıfatına sahip olduklarını iddia etmiştir. İmâmın bu bilgisinin mahiyeti ve sınırları meselesi ise İmâmî âlimler arasında tartışmalara sebebiyet vermiştir. İmâmın bilgisinin peygamberlerin bilgisi gibi vahiy/ilham kaynaklı olduğunu, olmuş olacak her şeyi kuşattığını; insanların gönüllerinden geçenleri bildiğini, bütün sanat ve lisanlara vakıf olduğunu iddia eden âlimler olduğu gibi, onun bilgisini sadece dinî ve idarî konulara hasreden âlimler de olmuştur. Küleynî ve Sadûk gibi ilk dönem ahbarîleri, imâmın bilgisinin her şeyi kuşatıcı olduğunu izah ve ispat etmek üzere Kur'an-ı Kerim, Hadis-i Şerîfler ve imâmların ahbarından deliller getirmişler, bu durumun imâmetin bir gereği ve hatta ispatının bir delili olduğunu savunmuşlardır.

Büveyhîlerle birlikte Şîa dünyasında önemli gelişmelerin olduğu bilinmektedir. Bu döneme kadar maddî ve manevî bir takım baskılara maruz kalan Şîiler, Büveyhîlerin sağladığı fikir hürriyeti ve huzur ortamından azami derecede faydalanmışlardır. Şîa, ortaya koyduğu teliflerle altın çağını yaşamış, mezhebin temel kaynakları bu dönemde kaleme alınmıştır. İşte bu dönemde yetişen Şîa-İmâmî âlimlerden en önemlisi hiç şüphesiz Şeyh Müfîd'dir. Mu'tezilî bazı hocalardan ders okumuş olması, ayrıca içinde bulunduğu sosyo-politik durum, fikirlerinin olgunlaşmasına tesir etmiştir. O, kendinden önceki İmâmî ulemâyı pek çok yönden tenkit etmiş, Şîa kelamına akılcılığı getirmiş ve günün şartları doğrultusunda Şîa düşüncesinde bazı açılımlar gerçekleştirmiştir. Şerîf Mürtezâ ve Tûsî gibi yetiştirdiği öğrencileri de onun bu rasyonel tutumunu takip etmişlerdir. Usûlî anlayışın ilk temsilcileri olan bu âlimlerin imâmın bilgisi meselesiyle alakalı yaklaşımları dikkat çekmektedir. Onlar, açık bir ifâdeyle, imâmın bilgisinin olmuş olacak her şeye şamil olmadığını, aksine bunun idarî ve dinî konularla sınırlı kalması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. İmâm, insanların sırlarına vakıf olamayacağı gibi, onların zihinlerinden geçenleri de okuyabilme kabiliyetine sahip değildir. O, bütün lisan ve sanatlara vakıf değildir, ayrıca bu husus imâmet için gerekli bir vasıf da değildir. O, kadılık vazifesini yerine getirirken sanat erbabından fikir alabilir, işin ehli olan kimselere danışabilir. Şahitlerin yaptıkları şahadetlere bakarak olayların zahirine göre hüküm verir. İlk defa Şeyh

¹⁰⁵ Şeyh Tûsî, *Temhid*, s.193.

Müfîd ve öğrencileri Şerif Mürtezâ ile Şeyh Tûsî tarafından ifade edilen bu görüşler, ilmu'l-imâm inancının geçirdiği gelişim aşamalarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Özellikle imâmda bulunduğu iddia edilen bazı nitelikler, zaman içinde siyasî mücadelenin şartlarına uygun bir evrim geçirmiş ve bazı değişikliklerle günümüze kadar gelmiştir.